

УДК 378.4:[316.32-044.922:33

Яцунь О.М.,

канд. екон. наук, Голова Київської міської організації
Профспілки працівників освіти і науки України

Університет за умов трансформацій економічного суспільства

У статті висвітлюються соціальні передумови і наслідки трансформації ролі університетів за умов появи нової освітньої парадигми. Обумовлені епістемічні й аксіологічні параметри співвідношення традиційного та сучасного підходу до функціонування університету. Визначені перспективи інноваційного розвитку вищої освіти за умов глобального інфосоціуму. Пропонується формування нових освітніх структур, які мають відрізнятися від традиційних сьогодні університетів, що перетворюються на новий тип установи – на інноваційний центр, котрий формує наукові цінності не на основі їх традиційності, а на основі можливості їх застосування в різноманітних практиках.

Ключові слова: вища освіта, університет, наука, інновація, освітня парадигма, економічне суспільство, знання, цінності, глобальний інфосоціум.

Філософсько-теоретичні, суспільствознавчі та соціоекономічні дослідження останніх десятиліть зосереджені на проблемі кризи освіти, серед способів виходу з якої – послідовні й цілеспрямовані спроби впровадження нових освітніх концепцій. Їх основною особливістю є підтримка досі неінституціалізованих або частково інституціалізованих освітніх форм, таких як інформармальна, неперервна, дистанційна освіта тощо. Подібні процеси є як свідченням трансформації європейської освітньої парадигми, сформованої й усталеної протягом XVIII–XIX ст., так і показником формування нового становища вищої освіти, передусім – нового осмислення місця університету в системі цінностей і вартостей глобалізованого світу. Відповідно, актуалізується питання про нові соціальні умови існування університету як традиційного освітнього центру, його впливу на соціальні процеси глобального інфосоціуму та новий тип його наукової й економічної діяльності.

Дослідженню ролі університету за умов глобалізованого та індивідуалізованого суспільства присвячені праці З. Баумана, М. Тлостанової, Д. Іванкіної, С. Степанової; парадигмальні виміри проблеми освіти виявляє В. Буданов; порівняння сучасних освітніх закладів із класичною гумбольдтівською моделлю університету здійснена на основі фундаментального дослідження Г. Шнедельбаха; роль університету як фактора інноваційного розвитку досліджена Т. Калиновською, С. Косолаповою, А. Прошкіним, Л. Нічуговською, О. Фомкіним та В. Куценком.

Наша стаття спрямована на виявлення соціальних передумов трансформації ролі вищих навчальних закладів у сучасному суспільстві. Цілями дослідження є аналітика епістемічних та соціальних трансформацій вищої освіти, виявлення нової ролі навчальних осередків, зокрема, наукового та освітнього смислів університету з точки зору його впливу на інноваційні процеси економічного суспільства.

Масштабні трансформації світового освітнього простору відбуваються за умов парадигмальних змін у науці, глобальних перебудов в економіці та переструктурування суспільства. Освітні концепції, які виходять на авансцену соціальних, філософських та педагогічних розвідок сьогодення, виявляються у появі когнітивних та гуманістичних технологій у навчанні, впровадженні інформаційних та дистанційних освітніх моделей тощо. Проте найвиразнішою відмінністю сучасного освітнього середовища є впровадження інституційних факторів, що роблять систему освіти відкритою, виводячи її за межі університетського середовища й інтегруючи її на сферу повсякденного життя людини.

Нові соціальні виміри функціонування університету увиразнюються при компаративному аналізі його класичних та сучасних форм. Становлення класичної моделі університету відбувалося внаслідок концептуалізації сформованих просвітництвом ідеалів знання, культу науки та прогресу. Соціальне значення класичного університету полягало у легітимації провідних наукових парадигм, формуванні керівних принципів або основоположних цінностей суспільства. Фактично університетам як освітнім осередкам належала ключова роль у зародженні, ретрансляції та підтримці аксіологічних орієнтирів, адже саме вони були тими осередками, де «...створювалися цінності, необхідні для соціальної інтеграції, й де навчалися самі наставники, покликані поширювати їх і перетворювати на соціальні навички» [1, с. 162].

При цьому когнітивні настанови, які реалізувалися в межах університету, пов'язувалися із «філософським універсалізмом» (М. Тлостанова), який передбачав, з одного боку, акумуляцію знань у межах освітнього середовища, а, з іншого, збереження і ретрансляцію певної універсальної, загальнонаукової картини світу. Таким чином, в університеті передавалися знання, які визначалися як «універсальні». Їх інтерпретація сьогодні не пов'язується винятково з інституціоналізованою, формальною освітою: постановка питання про неперервну освіту передбачає можливість бути «...у ситуації між змінами знань, водночас перебувати у двох знанневих реальностях: тій, що існує, і тій, яка приходить на зміну й виявляється новою, іншою. Такі знання за необхідності виявляються знаннями теоретичного, узагальненого характеру, оскільки вони дозволяють відображати не стільки предметну реальність, виражену в ідеально-знанневій формі (як сталу), скільки сам рух знання, розриви між його станами» [2, с. 34].

Втрату універсалізму можна вважати основною передумовою освітньої кризи, яка констатувалася впродовж другої половини ХХ ст. й привела до зародження нових освітніх парадигм. Останні можна розглядати у двох основних вимірах: епістемічному і соціальному. Перший визначає наукову діяльність в освітньому середовищі: пануюча протягом майже двох століть гумбольдтівська освітня модель передбачає академічну свободу та єдність дослідження і викладання [9, с. 2]. Наука при цьому виступає фундаментом освітньої діяльності, тому й парадигмальна невизначеність та плюралізм у науці суттєво впливає на стан освіти.

Нині освіта як епістемічний проект виходить із когнітивного на соціальний рівень: універсалізм, закладений в ідею університету виявляється парадоксально вузьким, оскільки він включений до дисциплінарних меж, які не відповідають вимогам інформаційного суспільства. За умов останнього народжується дисонанс між вузькою спеціалізацією і неможливістю повного опанування цієї спеціалізації при динамічному накопиченні знань та інформації, притаманних сучасній епосі.

Не менш проблемною є і неспівмірність між «метатрадиціоналізованим» університетським консерватизмом та способами наукового структурування знання, з одного боку, й запитамі сучасних економічних вимог, спрямованих на інноваційність, відтак, подолання традиції, – з іншого. У цьому сенсі дисциплінарність є зразком негнучкості й невідповідності освітніх парадигм науковим. У зв'язку із цим М. Тлостанова стверджує, що ризоматичні, міждисциплінарні зв'язки і взагалі процес міждисциплінаризації знання впливають на те поняття про знання, на ті дисциплінарні поділи, які були успадковані від кантівсько-гумбольдтіанського університету. Вони нескінченно застаріли, як, наприклад, найжорсткіший поділ на гуманітарні, соціальні й природничі науки [8, с. 182-183].

Соціальний вимір трансформації освітніх парадигм пов'язаний із тим, що «...за умов зниження культурної універсальності, яка більше не викликає ентузіазму і відданості, та з урахуванням того, що в суспільстві вкорінився культурний плюралізм, що отримав достатню інституціональну підтримку, монопольна або навіть привілейована роль університетів в створенні й відборі цінностей сходять сьогодні нанівець» [1, с. 163-164]. Наслідком втрати університетами привілейованого становища в проголошенні аксіологічних орієнтирів та формуванні концептуальних світоглядних архітектонік є те, що вони перестають розглядатися як основне освітнє середовище. Універсальні знання вузької дисциплінарної орієнтації не задовольняють вимогам сучасного суспільства: по суті, сьогодні людині такі знання не потрібні, їй ніде їх застосувати.

Концепції інформальної освіти та освіти впродовж усього життя фактично є спробами виходу із кризи, яка породжена втратою університетами права визначати критерії професійного статусу і компетентності. Останні змінюють свій статус за умов інформаційного суспільства, де знання стають доступними, а разом із тим претензія академічної спільноти на те, щоб бути єдиним і природним притулком усіх тих, хто відданий вищому знанню, стає усе більше порожнім звуком у вухах будь-якої людини, за винятком того, хто її проголошує [1]. Це породжує амбівалентну ситуацію, в якій вища освіта починає розглядатися як «...інституція, яка знаходиться на межі між знаннями, законсервованими у бібліотеках і концептах та комп'ютерах викладачів, і знаннями, що функціонують у сфері виробництва» [4, с. 21]. З одного боку, останні осмислюються й структуруються в межах вищої освіти, з іншого, швидке застарівання знань приводить і до критики форми функціонування освіти у суспільстві, ґрунтованої на тому, що технології поза її межами розвиваються із такою швидкістю, що забезпечити фахову компетентність спеціаліста стає неможливим – поки студент отримує знання, воно втрачає актуальність.

Таким чином, темпоральний вимір університетської освіти постає як своєрідна проекція у минуле. Це демонструє, зокрема, описане С. Клепко завдання вищої освіти, яка «...з одного боку, має підтримувати у живому стані вже вироблене за історію людства і кодифіковане знання у текстах, з іншого боку, вона зобов'язана «сканувати» інформацію, що функціонує у відповідних доменах зовнішнього середовища, до яких вона постачає своїх випускників» [4, с. 21]. Як бачимо, у межах освітнього процесу найчастіше відбувається структурування уже наявного знання, тоді як виробництво такого знання відбувається поза межами вищого навчального закладу.

З одного боку, таке завдання слід вважати необхідним, оскільки воно відіграє важливу роль у поступі науки. З іншого боку, процес навчання за таких умов має значний недолік: на думку З. Баумана, короткотермінова професійна підготовка, пройдена на робочому місці під керівництвом роботодавців, орієнтована безпосередньо на конкретні види діяльності, а також гнучкі ресурси й швидко поновлювані набори матеріалів для самопідготовки, які пропонуються на ринку без посередництва університетів, стають більш привабливими (і, визнаємо, більш достойними переваги), ніж повноцінна університетська освіта, яка нездатна сьогодні навіть обіцяти, не говорячи про те, щоб гарантувати кар'єру на все життя [1, с. 165]. Таким чином, професійна підготовка починає відбуватися поза межами університетів.

Із вищевикладеного випливає: доти, доки «законодавцем» наукових цінностей і центром професійних компетенцій був університет, освіта темпорально виражала проекцію у майбутнє: епістемічні сенси, пізнавальні цінності та світоглядні пріоритети зароджувалися в наукових та освітніх середовищах й далі адаптувалися до практичної діяльності людини в інших сферах. Сьогодні співвідношення «перевертається»: знання народжуються в економічних практиках й теоретизуються в університетах. Звідси й нездатність вищої освіти «встигати» за постійними і безперервними надбаннями технічної революції: власне, «встигати» – це завжди йти позаду, а тому за умов темпів динаміки технічного розвитку «встигати» взагалі неможливо. Можливо або брати участь у творенні технічної революції, або не приймати.

У теоретичному вимірі це пов'язано з тим, що все, що зробили університети за останніх 900 років, мало сенс або при орієнтації на *вічність*, або в межах доктрини *прогресу*; модерніті позбавила від першої, тоді як постмодерніті знецінила другу [1, с. 167]. Кінець університетського впливу на соціум, таким чином, пов'язаний із світоглядною кризою – відсутній філософський фундамент, на якому раніше будувалися не тільки аксіологічні виміри теорії освіти, а й практична діяльність університетів. Дискурсивний плюралізм, який існує у сучасному світі, існує за умов відсутності «монополії на сенс» (А. Турен). І причиною такого дискурсивного плюралізму є зміна співвідношення наукового й освітнього середовища, з одного боку, та економічного, – з іншого.

Відтак вища освіта, позбувшись аксіологічних та епістемічних авторитетів, опиняється перед необхідністю пошуку нових форм для інтеграції з середовищем сучасного економічного суспільства. Така інтеграція відбувається за рахунок двох напрямів. Перший – це включення самої освіти до системи економічних відносин. Як зазначають О. Фомкіна та

Л. Нічуговська, «...на Заході вже давно розглядають освіту як галузь економіки. У США вона займає 5-е місце серед інших галузей економіки; наприкінці ХХ ст. освітня галузь принесла прибуток у \$ 265 млрд. і забезпечила роботою 4 млн людей. Уже ці факти засвідчують, що завдяки своїй позабюджетній діяльності система навчальних закладів (державних і приватних) ефективно вплетена в систему економічних відносин. Саме цей аспект, на нашу думку, повинен стати об'єктом ґрунтовного дослідження української економіки освіти» [7, с. 17].

Другим напрямом інтеграції освіти й економіки є трансфер знань і технологій, спрямований від наукових та освітніх установ до виробничих практик. Саме тому на базі таких установ активно створюються різноманітні центри, які сприяють цим процесам – технопарки, інкубатори інноваційних ідей тощо. Прикладом ефективного виконання подібних практик є університети США, в яких уже понад 20 років існують офіси з комерціалізації – спеціальні центри, які займаються комерціалізацією відкриттів, здійснених у наукових частинах університету із ефективною системою розподілу коштів, отриманих від комерціалізації.

При такому підході роль університету можна визначити як роль центру взаємодії освіти, науки та економіки. Така взаємодія описується за допомогою «трикутника знань» – фактора інноваційного розвитку, що демонструє триєдність освіти, досліджень і розробок та інновації. Таким чином, «...статус сьогоденного університету в суспільстві і державі визначає нову функцію університету – функцію інтегратора знань. Університет стає провідним учасником й організаційним посередником інтеграції освітніх і наукових структур із виробництвом, культурними установами, владними структурами. Ціллю цієї інтеграції є рішення між-дисциплінарних завдань освіти і науки, а також інноваційна діяльність із їх впровадження» [3].

Безумовно, наслідком недооцінки перспектив подібної ролі університетів в освітній діяльності є недостатньо розвинутий сектор інноваційної економіки: поява інноваційних технологій, їх продуктивна адаптація і міжгалузева інтеграція у сферах виробництва передбачає одночасно синхронне проведення теоретичних розробок. «Перехід на інноваційний шлях економічного розвитку передбачає масштабні інвестиції в людський капітал, оскільки розвиток людини є основною метою та необхідною умовою прогресу сучасного суспільства. І тут важливу роль відіграє освіта, яка є стратегічним ресурсом країни, важливим показником людського розвитку» [5, с. 102], – заявляє В. Куценко. Тому переосмислення парадигмального розуміння соціальної ролі сучасного університету здатне не тільки знайти йому нове місце за умов освітньої кризи, а й трансформувати суспільство в цілому, активізувавши його інноваційний потенціал.

Таким чином, університети за умов рахунок економічного світу – «економічного світу» (О. Неклесса) – поступово віднаходять нову соціальну нішу для власного існування. Зрозуміло, що в епоху глобальних трансформацій та знецінення традиційної ролі вищої освіти, втрати нею провідного становища в освітніх системах, перетворення університету з навчально-наукового на інноваційний центр є відповіддю на два основних цивілізаційних виклики, що зумовили освітню кризу. Перший – це «криза успадкованих інститутів і філософій» (З. Бауман), яка фактично зробила нежиттєздатною класичну для гумбольдтівського університету контамінацію науки й освіти та зрештою призвела до втрати університетами пріоритетної ролі в наданні універсальних знань та творенні соціально значущих цінностей. Другий – це виклик економічної глобалізації, що не приймає встановлений університетами спосіб структурування та теоретизації знань, отриманих із зовнішнього середовища, які конструюють освітній процес як «проекцію в минуле».

Відповіддю на ці виклики є формування нових освітніх структур, які у результаті повинні настільки відрізнятись від традиційних сьогодні університетів, що перетворяться за своєю суттю на новий тип установи – на інноваційний центр, котрий формує наукові цінності не на основі їх традиційності чи їх співвідношення із усталеною картиною світу, а на основі можливості їх застосування в різноманітних практиках. Соціальна роль університету в такому випадку визначається не збереженням та ретрансляцією знань, які самі по собі неспроможні забезпечити достатній рівень підготовки до життя, а вимогою їх практичного втілення.

Відтак, перетворюючись на «капіталовкладення» та на спосіб формування інтелектуального капіталу, вища освіта повинна ставити більш комплексне завдання, яке можна

визначити як «підготовка до життя». Відповідь на питання про те, яким чином повинне виконуватися це завдання за умов нової ролі університету в сучасному соціумі, є перспективою подальших досліджень проблеми соціальних вимірів вищої освіти.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
2. Иванкина Л.И. Знание как ресурс социокультурных трансформаций института образования в современном мире / Л.И. Иванкина, С.Н. Степанова // Философия образования. – 2011. – № 1 (34). – С. 31-39.
3. Калиновская Т. Г. Треугольник знаний как фактор инновационного развития [Электронный ресурс] / Т.Г. Калиновская, С. А. Косолапова, А. В. Прошкин. – Режим доступа: http://www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=6359.
4. Клепко С. Интеграція і полміморфізм знання у вищій освіті / С. Клепко. // Філософія освіти. – 2005. – № 2 (2). – С. 20-34.
5. Куценко В.І. Співпраця освіти та науки у розбудові інноваційної економіки / В.І. Куценко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 100-107.
6. Ле Гофф Ж. Рождение Европы. – СПб.: Александрия, 2008. – 398 с.
7. Нічуговська Л.І. Економіка освіти в контексті глобалізації / Л.І. Нічуговська, О.Г. Фомкіна // Постметодика. – 2007. – №72. – С. 15-19.
8. Тлостанова М.В. Судьба университета в эпоху глобализации / М.В. Тлостанова // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 3. – С. 180-185.
9. Шнедельбах Г. Университет Гумбольдта [Электронный ресурс] / Г. Шнедельбах. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/04.pdf>.

Яцунь А.М., канд. экон. наук, Председатель Киевской городской организации Профсоюза работников образования и науки Украины

Університет в умовах трансформацій економічного суспільства. В статті освітаються соціальні передумови і наслідки трансформації ролі університетів в умовах появи нової освітньої парадигми. Обумовлені епістемічні та аксіологічні параметри співвідношення традиційного і сучасного підходу до функціонування університета. Визначені перспективи інноваційного розвитку вищої освіти в умовах глобального інформативного суспільства. Пропонується формування нових освітніх структур, які повинні відрізнятися від традиційних сучасних університетів і перетворяться на новий тип установи – на інноваційний центр, який формуватиме наукові цінності не на основі їх традиційності, а на основі можливості їх застосування в різних практиках.

Ключевые слова: высшее образование, университет, наука, инновация, образовательная парадигма, экономическое общество, знания, ценности, глобальный инфосоциум.

Iatsun' A.M. Candidate of Economic Sciences, Chairman of Kyiv city organization of the Trade Union of Education and Science of Ukraine.

University in the conditions of the economic transformation of society. The article deals with the social preconditions and consequences of the transformation of the role of universities in the emergence of a new educational paradigm. The epistemic and axiological relations parameters of traditional and contemporary approach to the functioning of the university are analyzed. The prospects of innovative development of higher education in global informative society are defined. The author of the article proposes the formation of new educational structures, which should be different from modern traditional universities and become a new type of institution - the innovation center, which should form the scientific values not on the basis of their traditions, but on the basis of their possible applications in various practices.

Key words: higher education, university, science, innovation, education paradigm, economic society, knowledge, values.